

Uniwersytet Wrocławski

JÓZEF KOREDZUK
ORCID: 0000-0002-3471-586X
jozef.koredzuk@uwr.edu.pl

Testamenty wojskowe w II Rzeczypospolitej

Military Testaments in the Second Polish Republic

WPROWADZENIE

W okresie I wojny światowej w armiach zaborczych służyło około 2,9 mln Polaków, spośród których zginęło około 530 tys. (służących w armii austriackiej – 220 tys., w armii rosyjskiej – 200 tys., w armii niemieckiej – 110 tys.)¹. W dalszych walkach, po 1918 r., głównie podczas wojny polsko-rosyjskiej w 1920 r., zginęło lub zmarło 47 055 żołnierzy polskich (poległo 19 841 żołnierzy; zmarło w wyniku: chorób – 18 578, odniesionych ran – 4403, wypadków – 1139, innych zdarzeń – 3094)². Łącznie daje to liczbę 577 055 żołnierzy. Świadczy to o znaczeniu praktycznym instytucji testamentów wojskowych. Nabrało ono jeszcze większej wymowy, gdy po 20 latach żołnierzom polskim przyszło ponownie walczyć o niepodległość państwa polskiego. Fakt, że w tak krótkim odstępie czasu mieliśmy do czynienia z ich praktycznym zastosowaniem, spowodował, że regulacje prawne ich dotyczące w Polsce okresu międzywojennego nabrały szczególnego znaczenia. Zdaniem części przedstawicieli doktryny kwestia testamentów wojskowych w czasie pokoju była pozbawiona doniosłości społecznej³. Można

¹ E. Kozłowski, M. Wrzosek, *Historia oręża polskiego 1795–1939*, Warszawa 1984, s. 297.

² *Lista strat Wojska Polskiego. Polegli i zmarli w wojnach 1918–1920*, Warszawa 1934, s. V–VI.

³ M. Pietrzak, *Prawo spadkowe*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski 1918–1939*, red. F. Ryszka, cz. 2, Warszawa 1968, s. 194.

jednak z tym poglądem polemizować, chociażby w kontekście współczesnych wojskowych misji pokojowych.

Testamenty wojskowe, mimo że dotyczą stosunkowo wąskiej grupy ludzi i są formą szczególną rozporządzeń ostatecznej woli w stosunku do testamentów zwykłych, cieszyły się zainteresowaniem przedstawicieli doktryny. Również w polskiej nauce prawa doczekały się cennego, porównawczego opracowania autorstwa Jana Rudnickiego, mającego dziś w literaturze polskiej podstawowe znaczenie⁴.

Mimo różnic, jakie odnośnie do testamentu wojskowego występowały w prawie poszczególnych państw, można określić go jako „uprzywilejowane rozporządzenie na wypadek śmierci, które żołnierz może sporządzić w szczególnych warunkach, z wyłączeniem pewnych ograniczeń dotyczących formy i treści, wynikających z ogólnego prawa spadkowego”⁵.

Wśród prawników toczył się spór, czy testament wojskowy (*testamentum militis*) jest szczególną formą testamentu zwykłego czy też przywilejem testamentowym przysługującym wojskowemu. Za tym, że jest on szczególną formą testamentu, przemawiały okoliczności o charakterze zewnętrznym (przedmiotowym, np. obawa rychłej śmierci). Za tym zaś, że jest to przywilej testamentowy, przemawiały okoliczności o charakterze podmiotowym, czyli to, że mogą go sporządzać tylko określone osoby⁶. Uprzywilejowane traktowanie wojskowych w zakresie testamentów ma bardzo długą tradycję, sięgającą czasów rzymskich, kiedy to pojawiła się potrzeba, aby umożliwić walczącym, którzy nie rozumieli zawiłości prawa, skuteczne testowanie.

Nawiązując do przywileju testamentowego, pojawia się dodatkowo problem rozróżnienia między testamentem wojskowym a testamentem żołnierskim. Z testamentem wojskowym mieliśmy do czynienia, gdy do jego ważności konieczne było spełnienie przesłanek zarówno podmiotowych, jak i przedmiotowych. Natomiast z testamentem żołnierskim, gdy do jego ważności było konieczne spełnienie jedynie przesłanek podmiotowych. Rozróżnienie to jest istotne, gdyż przy testamentie wojskowym nacisk kładzie się na obiektywne trudności w sporządzeniu testamentu zwykłego. Przy testamentie żołnierskim w centrum uwagi pozostaje żołnierz jako taki, bez odniesienia do warunków zewnętrznych⁷.

Przepisy dotyczące testamentów wojskowych znajdujemy nie tylko w regulacjach prawnych bezpośrednio obowiązujących na ziemiach polskich przed 1918 r., lecz także wcześniej, m.in. w trzecim statucie litewskim, który przewi-

⁴ J. Rudnicki, *Testament żołnierski i testamenty wojskowe w europejskiej tradycji prawnej*, Kraków 2015.

⁵ *Ibidem*, s. 14.

⁶ *Ibidem*, s. 15–16.

⁷ *Ibidem*, s. 19.

dywał uprzywilejowane testamenty wojskowych⁸. Zanim doszło do uchwalenia polskich regulacji odnoszących się do testamentów wojskowych, po odzyskaniu niepodległości duże znaczenie miały w tym względzie pozaborowe regulacje prawne. Tylko w Austrii była to regulacja o charakterze kodyfikacji, czyli ABGB (*Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch*), gdzie znajduje się sławny § 600 traktujący o testamentach wojskowych. Miał on charakter blankietowy, dlatego co do szczegółów odsyłał do ustaw wojskowych. Podobnie było w Niemczech, gdzie kwestię testamentów wojskowych regulowała ustawa wojskowa Rzeszy (*Reichsmilitärgesetz*) z dnia 2 maja 1874 r. (§ 44). W przypadku ziem byłego Królestwa Polskiego testamenty wojskowe regulowały przepisy art. 981 i 983 Kodeksu Napoleona, natomiast na Kresach Wschodnich przepisy tomu 10 części I Zводу praw (art. 1071, 1072, 1074, 1075, 1076 i 1081)⁹.

Możliwość sporządzania testamentów wojskowych zależała od spełnienia określonych prawem przesłanek podmiotowych i przedmiotowych

PRZESŁANKI PODMIOTOWE

W prawie austriackim, które było najbardziej liberalne, w wojskowym regulaminie służby dla Cesarsko-Królewskiej Armii z dnia 9 sierpnia 1873 r. (część I załącznik 3) przesłanka podmiotowa sporządzania testamentów wojskowych była bardzo prosta – mógł je sporządzać jedynie żołnierz¹⁰. Regulacje austriackie przewidywały formy testamentów wojskowych, których możliwość sporządzania obwarowana była jednak przesłankami o charakterze zewnętrznym. Testament mogła sporządzić „każda osoba stanu żołnierskiego, służąca czynnie w armii lub znajdująca się w zaopatrzeniu domu inwalidów” (czyli weteran)¹¹. Austriackie formy testamentu wojskowo-żołnierskiego nawiązywały do rzymskiej koncepcji przywileju testamentowego. Ważność ich sporządzenia zależała wyłącznie od spełnienia przesłanek podmiotowych. Charakteryzowały je „zwyczajne ułatwienia pod względem formy”; stanowiły one po prostu złagodzenie form znanych w ABGB, głównie testamentu spisanego dla osoby niemogącej pisać oraz testamentu ustnego¹². Jednakże dopiero testament wojskowy przewidywał

⁸ J. Czerniawski, *O testamentach ze stanowiska ogólnego, historycznego i podług prawa w kraju naszym obowiązującego*, „Przegląd Sądowy” 1870, vol. 7(3), s. 289–290.

⁹ J. Rudnicki, *op. cit.*, s. 63–64, 69.

¹⁰ W. Dbałowski, J. Przeworski (oprac.), *Kodeks cywilny zawierający obowiązującą w okręgach Sądów Apelacyjnych w Krakowie i Lwowie oraz Sądu Okręgowego w Cieszynie ustawę cywilną*, Warszawa 1927, s. 778.

¹¹ S. Wróblewski, *Powszechny austriacki kodeks cywilny z uzupełniającymi ustawami i rozporządzeniami objaśniony orzeczeniami Sądu Najwyższego*, cz. 1: §§ 1–937, Kraków 1914, s. 521.

¹² E. Till, *Prawo prywatne austriackie*, t. 6: *Wykład austriackiego prawa spadkowego*, Lwów 1904, s. 94.

przesłankę przedmiotową, stanowiącą, że testament w formie wojskowej – obok samych żołnierzy służby czynnej i weteranów – mogą sporządzać także osoby, które „nie należą do stanu żołnierskiego, jeżeli użyto ich do pełnienia służby przy armii w czasie wyprawy w pole lub też na morzu na okręcie wojennym, czy to w czasie wojny, czy wśród pokoju”. Był to zatem klasyczny testament wojskowy¹³. Forma ta zawierała „nadzwyczajne ułatwienia”, których nie przewidywały formy odnoszące się wyłącznie do żołnierzy¹⁴.

Prawo niemieckie nie było tak oryginalne jak prawo austriackie. W myśl przepisów ustawy wojskowej z 1874 r. testamenty wojskowe mogli sporządzać należący do armii niemieckiej oficerowie, lekarze, urzędnicy wojskowi, urzędnicy cywilni administracji wojskowej oraz zwykli żołnierze i osoby podlegające w okresie wojny lub podczas stanu oblężenia przepisom wojskowej ustawy karnej z dnia 20 czerwca 1872 r. Ponadto prawo to przysługiwało wszystkim Niemcom, którzy zostali jeńcami wojennymi lub zakładnikami, nawet jeżeli nie należeli do armii, a także wszystkim marynarzom cesarskiej marynarki (Kaiserliche Marine)¹⁵.

Na ziemiach byłego Królestwa Polskiego obowiązywały przepisy Kodeksu Napoleona. Do testamentów wojskowych miał zastosowanie jego art. 981. Zgodnie z tym przepisem testamenty wojskowych oraz urzędników armii mógł sporządzić w każdym kraju: dowódca batalionu, każdy oficer wyższego stopnia w obecności dwóch świadków, dwóch komisarzy wojennych, jeden z wymienionych komisarzy w obecności dwóch świadków, a jeśli testator był chory lub ranny – naczelnny lekarz w asyście komendanta wojskowego mającego władzę policyjną w szpitalu¹⁶.

Najbardziej bezpieczne regulacje prawne dotyczące testamentów znajdowały się w prawie rosyjskim, co do zasady dopuszczano bowiem ich sporządzanie tylko w formie aktu notarialnego. Od tej zasady na rzecz testamentów wojskowych uczyniono ściśle określone wyjątki. Żołnierz, zgodnie z art. 1071, mógł sporządzić testament jedynie wtedy, gdy armia znajdowała się „na wyprawie za granicą”, w kancelarii pułkowej lub innej kancelarii wojskowej, gdzie od razu ten testament powinien być oblatowany i zapisany. Po spełnieniu tych wymogów zyskiwał moc testamentu notarialnego. Również żołnierz przebywający w szpitalu (wojsk lądowych i morskich), zgodnie z art. 1081, mógł sporządzić testament prywatny, przy czym uznawano go za ważny jedynie pod warunkiem, że został podpisany przez duchownego (kapelana szpitalnego), dyżurnego lekarza, ordynatora lub dyżurnego oficera. W szpitalach wojsk lądowych w razie nieobecności z jakiegokolwiek powodu kapelana do poświadczenia testamentu wzywano sio-

¹³ J. Rudnicki, *op. cit.*, s. 103–104.

¹⁴ E. Till, *op. cit.*

¹⁵ J. Rudnicki, *op. cit.*, s. 104–105.

¹⁶ A. Piwowarski, *Historyczne uregulowania dotyczące testamentów wojskowych przed wejściem w życie rozporządzenia Ministra Obrony Narodowej z dnia 30 stycznia 1965 r. w sprawie testamentów wojskowych*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2011, vol. 21(2), s. 150.

strę miłosierdzia lub inną osobę znajdującą się w szpitalu. Natomiast w szpitalach morskich, gdy nie było kapelana lub oficera dyżurnego albo jeżeli umierał innowierca, dla ważności testamentu musiał być ten dokument podpisany przez lekarza dyżurnego oraz dodatkowo przez dwie osoby spośród funkcjonariuszy szpitala lub – na żądanie chorego – przez inne osoby nienależące do funkcjonariuszy szpitala. W taki sam sposób sporządzano testamenty w innych (niż wojskowe) szpitalach publicznych. Tam zaś, gdzie nie było oficerów dyżurnych, zamiast nich testament podpisywał intendent lub kierownik szpitala. Zasady te miały jednak niewielkie znaczenie, gdyż odnosiły się jedynie do Kresów Wschodnich.

Podobne regulacje, zgodnie z art. 1072, miały zastosowanie do marynarzy przebywających na okrętach wojennych lub innych statkach rządowych podczas wyprawy. Testament mógł być oddany na przechowanie dowódcy okrętu lub statku lub bezpośrednio po nim starszemu oficerowi, łącznie z innym jeszcze oficerem lub urzędnikiem. Jeżeli testamenty zostały sporządzone z wiedzą wymienionych zwierzchników, otrzymywały wówczas moc testamentów notarialnych.

We wszystkich powyższych wypadkach testamenty powinny być podpisane przez testatora i te osoby, którym zostały one oddane na przechowanie (art. 1075). Jeżeli testator nie umiał pisać albo nie mógł podpisać testamentu, to należało o tym uczynić wzmiankę w samym testamencie przy podpisywaniu go za testatora (art. 1076). Testament powinien być zawsze sporządzany w obecności dwóch świadków (art. 1074)¹⁷.

PRZESŁANKI PRZEDMIOTOWE

W prawie austriackim, czyli w regulaminie wojskowym z 1873 r., przesłanka przedmiotowa była określona i wymagana jedynie w przypadku testamentu wojskowego, a mianowicie testamentu osób niebędących zawodowymi żołnierzami, które mogły go sporządzić „podczas wypraw w pole i na okrętach postawionych w stan służby, zarówno w czasie wojny, jak i w czasie pokoju”. Możliwość skorzystania przez te osoby z testamentu wojskowego „rozpoczęła się od chwili postawienia armii na stopie wojennej (najczęściej w chwili ogłoszenia mobilizacji), a ustawała z chwilą, gdy armia na stopę pokojową powracała”¹⁸.

W prawie niemieckim osoby uprawnione do sporządzania testamentów wojskowych mogły korzystać z tego przywileju od momentu wysłania na wyznaczone miejsce zakwaterowania. W przypadku, gdy takowe nie zostało wyznaczone,

¹⁷ Z. Rymowicz, W. Świącicki (oprac.), *Prawo cywilne Ziem Wschodnich. Tom X cz. 1 Zwodu Praw Rosyjskich. Tekst podług wydania urzędowego z roku 1914, z uwzględnieniem zmian, wprowadzonych przez ustawodawcę polskiego, oraz ustawy związkowe, tudzież judykatura Sądu Najwyższego i b. Senatu Rosyjskiego*, t. 1, Warszawa 1933, s. 436.

¹⁸ J. Rudnicki, *op. cit.*, s. 141–142.

mogły testować w formie wojskowej, jeśli będąc na służbie, opuściły swoje dotychczasowe miejsce zamieszkania lub wróg napadł albo obleżył owo miejsce¹⁹.

Według Kodeksu Napoleona testamenty wojskowe mogły sporządzać osoby znajdujące się w załodze poza terytorium polskim lub znajdujące się w niewoli nieprzyjacielskiej.

W prawie rosyjskim skorzystać z tej formy mógł: 1) każdy żołnierz, gdy armia znajdowała się „na wyprawie za granicą”; 2) każdy marynarz, gdy przebywał na okręcie; 3) każdy ranny żołnierz, gdy przebywał w szpitalu.

PODSUMOWANIE

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w zakresie testamentów wojskowych panował chaos regulacyjny. Kapitan Witold Bandrowski (audytor lwowskiego Sądu Polowego), pisząc na ten temat, stwierdził, że „gdyby, nie daj Boże, przyszło do stosowania przepisów o testamentach wojskowych w praktyce, wątpić należy, czy znalazłby się prawnik w wojsku i poza wojskiem, który z czystym sumieniem podjąłby się sporządzenia testamentu wojskowego, bez obaw o ważność tego dokumentu”²⁰. Potwierdza to m.in. opinia Zygmunta Lisowskiego na temat obowiązywania prawa niemieckiego, który powątpiewał, czy przepisy niemieckiej ustawy wojskowej, mimo że formalnie nie zostały zniesione przez ustawodawcę polskiego, obowiązywały w odrodzonej Rzeczypospolitej²¹.

W zakresie testamentów wojskowych istniała pilna potrzeba jednolitego ich uregulowania, ponieważ inne regulacje obowiązywały przed sądami, a inne w wojsku. Na przykład w przypadku testamentów wojskowych w byłym zaborze austriackim sądy powoływały się na austriacki regulamin wojskowy z 1873 r., natomiast na co dzień w wojsku był stosowany regulamin służby obowiązujący w wojsku niemieckim, uznawany jako lepszy.

Do ujednoczenia przepisów o testamentach wojskowych w Polsce doszło wraz z wejściem w życie ustawy z dnia 17 marca 1933 r. o rozporządzeniach ostatniej woli osób wojskowych²². Odnosnie do przewidzianych w niej form testamentu ustawa nawiązywała po części do regulacji austriackich i niemieckich, czyli tego modelu prawnego, który w zakresie testamentu wojskowego miał dominujące znaczenie w wojskach stacjonujących na ziemiach polskich w okresie

¹⁹ *Ibidem*, s. 142.

²⁰ W. Bandrowski, *Braki ustawodawcze w kwestii testamentów wojskowych*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1932, nr 3, s. 13.

²¹ Z. Lisowski (oprac.), *Kodeks cywilny obowiązujący na ziemiach zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej*, Poznań 1933, s. 972.

²² Dz.U. 1933, nr 31, poz. 262.

I wojny światowej oraz w pierwszym okresie po odzyskaniu przez Rzeczpospolitą niepodległości²³.

Austriacko-niemieckie wpływy na polskie wojskowe prawo spadkowe wyraziły się przede wszystkim w formach testamentu przewidzianych w ustawie z 1933 r.: testamentie holograficznym (pisemnym), który nawiązywał do BGB (*Bürgerliches Gesetzbuch*), a także w testamentie „dyktowanym” oraz ustnym, nawiązującym do rozwiązań austriackich. Zgodnie z ustawą podmioty uprawnione mogły sporządzić testament w jednej z dopuszczalnych form w czasie mobilizacji, wojny lub przebywania w niewoli. Sporną kwestią była ostatnia przesłanka – przebywanie w niewoli²⁴.

W momencie uchwalania ustawy o rozporządzeniach ostatniej woli osób wojskowych ze względu na brak kodyfikacji prawa cywilnego zdawano sobie sprawę, że przepisy w niej zawarte nie mają żadnego konkretnego tła ani punktu odniesienia, jak to do tej pory było z przepisami dotyczącymi testamentów wojskowych. Liczono jednak na to, że będą one funkcjonowały w oderwaniu od prawa testamentowego poszczególnych dzielnic²⁵. W tym zakresie trochę się jednak przeliczono. Mimo to przepisy ustawy z 1933 r. były swego rodzaju krokiem do przodu, doprowadziły bowiem do unifikacji prawa w Polsce dotyczącego testamentów wojskowych oraz były znacznie mniej sformalizowane niż przepisy ustaw państw zaborczych, co miało istotne znaczenie praktyczne²⁶.

Reasumując, można stwierdzić, że w zakresie wojskowego prawa spadkowego udało się osiągnąć to, czego nie osiągnięto w cywilnym, niewojskowym prawie spadkowym. Można zaryzykować wniosek, że o sukcesie tym zadecydowała szczególna pozycja armii w strukturach państwowych II Rzeczypospolitej, która miała wpływ na priorytetowe potraktowanie wojskowego prawa spadkowego w porównaniu do pozostałych problemów unifikacyjnych i kodyfikacyjnych II Rzeczypospolitej. Dzięki temu testament wojskowy stał się pierwszą zunifikowaną instytucją prawa spadkowego i całego prawa cywilnego w II Rzeczypospolitej²⁷.

BIBLIOGRAFIA

- Bandrowski W., *Braki ustawodawcze w kwestii testamentów wojskowych*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1932, nr 3.
Czerniawski J., *O testamentach ze stanowiska ogólnego, historycznego i podług prawa w kraju naszym obowiązującego*, „Przegląd Sądowy” 1870, vol. 7(3).

²³ J. Rudnicki, *op. cit.*, s. 81.

²⁴ *Ibidem*, s. 145, 193.

²⁵ *Ibidem*, s. 192.

²⁶ A. Piwowarski, *op. cit.*, s. 156.

²⁷ J. Rudnicki, *op. cit.*, s. 81, 192.

- Dbałowski W., Przeworski J. (oprac.), *Kodeks cywilny zawierający obowiązującą w okręgach Sądów Apelacyjnych w Krakowie i Lwowie oraz Sądu Okręgowego w Cieszynie ustawę cywilną*, Warszawa 1927.
- Kozłowski E., Wrzosek M., *Historia oręża polskiego 1795–1939*, Warszawa 1984.
- Lisowski Z. (oprac.), *Kodeks cywilny obowiązujący na ziemiach zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej*, Poznań 1933.
- Lista strat Wojska Polskiego. Polegli i zmarli w wojnach 1918–1920*, Warszawa 1934.
- Pietrzak M., *Prawo spadkowe*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski 1918–1939*, red. F. Ryszka, cz. 2, Warszawa 1968.
- Piwowarski A., *Historyczne uregulowania dotyczące testamentów wojskowych przed wejściem w życie rozporządzenia Ministra Obrony Narodowej z dnia 30 stycznia 1965 r. w sprawie testamentów wojskowych*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2011, vol. 21(2).
- Rudnicki J., *Testament żołnierski i testamenty wojskowe w europejskiej tradycji prawnej*, Kraków 2015.
- Rymowicz Z., Świącicki W. (oprac.), *Prawo cywilne Ziem Wschodnich. Tom X cz. 1 Zводу Praw Rosyjskich. Tekst podług wydania urzędowego z roku 1914, z uwzględnieniem zmian, wprowadzonych przez ustawodawcę polskiego, oraz ustawy związkowe, tudzież judykatura Sądu Najwyższego i b. Senatu Rosyjskiego*, t. 1, Warszawa 1933.
- Till E., *Prawo prywatne austriackie*, t. 6: *Wykład austriackiego prawa spadkowego*, Lwów 1904.
- Wróblewski S., *Powszechny austriacki kodeks cywilny z uzupełniającymi ustawami i rozporządzeniami objaśniony orzeczeniami Sądu Najwyższego*, cz. 1: §§ 1–937, Kraków 1914.

ABSTRACT

Military testaments in the Second Polish Republic gained particular practical significance due to the unique circumstances resulting from Poland's existence in the short interwar period. Their regulation was based on post-partition legal provisions, including the 1811 Austrian Civil Code with the Military Service Regulations, the 1874 Military Law of the Reich (*Reichsmilitärgesetz*), and in the case of Russia the provisions of Volume 10 Part I of the Digest of Laws of the Russian Empire. It wasn't until 1933 that Poland passed its own Law regarding the last wills of military personnel. Military testaments were treated as a privileged form of last will and testament, characterized by certain simplifications compared to the ordinary form.

Keywords: military testaments; Second Polish Republic; Military Service Regulations; last will; military personnel

ABSTRAKT

Testamenty wojskowe w II Rzeczypospolitej wskutek zaistniałej sytuacji w związku ze znalezieniem się państwa polskiego w krótkim okresie międzywojnia nabrały szczególnego znaczenia praktycznego. W zakresie ich regulacji obowiązywały pozaborowe regulacje prawne: austriacki kodeks cywilny z 1811 r. z wojskowym regulaminem służby w armii, ustawa wojskowa Rzeszy (*Reichsmilitärgesetz*) z 1874 r., a w przypadku Rosji przepisy tomu 10 części I Zводу praw. Dopiero w 1933 r. została wydana polska ustawa o rozporządzeniach ostatniej woli osób wojskowych. Testamenty wojskowe traktowano jako formę uprzywilejowaną rozporządzeń ostatniej woli, charakteryzującą się pewnymi uproszczeniami w odniesieniu do zwykłej formy.

Słowa kluczowe: testamenty wojskowe; II Rzeczypospolita; regulamin służby w armii; ostatnia wola; osoby wojskowe